

Др Драгана Ж. Бедов

МАРКО РИСТИЋ КАО ПАРОДИЈСКИ ЈУНАК – ИЛИ ЈЕДАН ДОЖИВЉАЈ САВРЕМЕНИКА

У рукописној оставштини Милоша Н. Ђорића сачувана је необјављена пародија о Марку Ристићу. Интересантно данас изгледа та пародија, с обзиром на чињеницу да је настала највероватније између 1952. и 1954, и по природи ствари није могла бити чак ни понуђена за објављивање, а камоли штампана – као сведочанство не само о успешном књижевном изразу, него и о аспектима и последицама Ристићевог ангажмана после Другог светског рата, настало готово истовремено док је тај и такав ангажман био у пуној снази.

Кључне речи: Марко Ристић, Милош Н. Ђорић, послератна књижевност, пародија.

Захваљујући настојањима и ангажовању Одељења Посебних фондова Народне библиотеке Србије¹ на сређивању и публиковању рукописне оставштине Милоша Н. Ђорића, данас се с правом може рећи да је његово књижевно дело на изванредан начин ревалоризовано и учињено доступним, а његова друштвена делатност, нарочито у годинама између два рата, обједињавањем појединачних прилога расутих по гласилима оног времена – осветљена и употпуњена.²

У складу са тим, може се прецизно утврдити период Ђорићевог најплоднијег књижевног рада, а то је свакако период непосредно пред Први светски

---

¹ Рукописна оставштина Милоша Н. Ђорића, поклоњена Народној библиотеци Србије 2016. године, чува се у Фонду млађих књижевних рукописа и архивалија, Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд), као Архива Милоша Ђорића (сигнатура Р 1315). У оквиру едиције Жива прошлост објављена је прва књига Ђорићевих Изабраних дела *Реквирирани мошиви* (Ђорић 2019).

² Бројни Ђорићеви прилози објављивани током година у листовима и часописима сакупљени су и обједињени поузданим утврђивањем ауторства на основу рукописних предлога, будући да је већина њих била потписана псеудонимима, или непотписана, а током година и приписивана другим ауторима (в. Ђорић 2019).

рат, током ратних дешавања и међуратно доба, као и доминантан критичко-пародијски израз, било да се ради о поезији или о прозним текстовима објављиваним током година. Критика књижевних прилика и појава у књижевном животу непосредно пред избијање Великог рата, карактерише корпус његових критичко-пародијских прилога (пародија, епиграма, сатиричких стихова) објављених на страницама *Пијемонџа* под псеудонимом Уздах Сутончић почетком друге деценије 20. века³ – и тај сегмент Ђорићевог стваралаштва неопходно је имати у виду када се разматра пародијски корпус српске књижевности 20. века. Вероватно због поменутог предратног ангажмана, од 1919. године отпочиње Ђорићева сарадња у обновљеној *Полиџици*, на позив Слободана Рибникара,⁴ а његови прозни прилози који се појављују у *Полиџици* тих година, интересантни су и по избору тема и по начину на који проговара о стварности тог времена, будући да аутор у њима веома прецизно указује на низ аномалија типичних за нашу средину и период након крупних историјских потреса, вешто претварајући шаловити тон у критику, духовитост у сатиричну жаоку. Годинама је Ђорић био сарадник листа попуњавајући својим прилозима најпре подлистак, а затим пунећи ступце рубрике *Међу нама* и јављајући се периодично освртима у *Београдској недељи* и *Кроз Београд* и те странице сведочанство су о његовом јавном ангажману обележеном веома оштром критиком друштвене стварности.

Имајући у виду такву врсту вишегодишњег ангажовања, једно у сваком смислу нецензурирано присуство – у овом случају добровољца у Великом рату, писца, градоначелника Земуна, угледног лекара и јавног радника – отвара се, његовим потпуним нестајањем са јавне и књижевне сцене, питање празнине у културном и друштвеном животу у деценијама после Другог светског рата, празнине у којој егзистирање појединаца који би попут Милоша Ђорића били својеврсни критичари и тумачи новоосвојене слободе и новоформиране државе.

Повод за овакво посматрање пружа једна Ђорићева пародија пронађена у рукописној оставштини, која по природи ствари током педесетих година прошлог века, када је по свој прилици написана, није могла бити објављена. Пародија се тиче ангажмана Марка Ристића почев од 1944. године, који Ђорић на себи својствен начин, као неко ко је у књижевност ушао ударајући на књижевне ауторитете тог доба, а потом годинама у *Полиџици* писао прилоге критикујући немилосрдно разне друштвене појаве и политичке потезе

³ Пародија као критички текст код Ђорића изражава усмереност против традиционалних критичких образаца заснованих на институционализованим поетичким концепцијама – Богдана Поповића и Јована Скерлића и махом је у функцији одбране авангардне поетске мисли српских модерниста прве и друге деценије 20. века – В. Петковића Диса, С. Винавера, С. Стефановића, Д. Митриновића, М. Ђурчина итд. (в. Бедов 2013: 120–164).

⁴ Писмо се чува у рукописној оставштини и послато је из Београда на Ђорићеву француску адресу (Писмо Слободана Рибникара Милошу Ђорићу од 4. јула 1919. године, Р 1315/1/1, *Крфски дневник*, л. 21, Архива Милоша Н. Ђорића, Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Одељење посебних фондова, Народна библиотека Србије, Београд).

без икакве цензуре⁵ – представља и тумачи, непогрешиво и готово истовремено док је Ристићев јавни ангажман био у пуној снази и залету, указујући у првом реду на његову погубност. На тај начин, у времену ограничавања и затирања стваралачке слободе, времену које Ђорић проводи у некој врсти изгнанства, остављено је аутентично сведочанство које говори и о књижевним и о друштвеним приликама, настало у тишини некога коме је јавна реч била ускраћена, као репрезенту оног дела грађанске интелигенције гурнуте после Другог светског рата на животну и стваралачку маргину.⁶

Марко Ристић 1944. године управо у *Полицици* објављује своје прве ангажоване чланке, у новоосвојеној слободи. На сличној позицији у истом листу – у потпуно другачијим околностима неодвојивим од његових поступака – стајао је Милош Ђорић 1919. Те привидно сличне позиције, чија се сродност исцрпљује у чињеници да обојица објављују после светских ратова у истом листу – раздваја непомирљивост њихових избора. Ђорић после Првог светског рата учествује у изградњи новог друштва за које је изабрао да се бори и жртвује и из те чињенице извире његова лична слобода и морални кредибилитет критичара, изнад којих је увек интерес заједнице. Ристићево неучествовање у ратним дешавањима доводи га у позицију у којој је изабрао да драматично време убрзаног друштвеног преображаја и револуционарних промена, осигура сопственим етаблирањем у руху поузданог извршиоца политичких налога и у том избору пресудан је у највећој мери – лични интерес.

Можда се у таквој поставци крије Ђорићево интересовање за Ристићев ангажман и поступке који му нису могли бити по вољи, као и потреба да таква његова настојања сачува од заборава у форми која му је најсвојственија – пародијској. Да би се наслутили разлози који су инспирисали Ђорића, неопходно је осветлити чињенице из времена окупације и непосредно после ње, времена које су обојица искусили.

Ђорић окупацију проводи у Београду. Други светски рат дочекао је у Болници милосрдних сестара у Земуну, на месту шефа Кожног одељења. У лето 1941. из државне службе „без права на мировину“ отпушта га Независна

⁵ Избор поменутих текстова донесен је у поглављу На дежурству (в. Ђорић 2019: 243–322).

⁶ О Ђорићевом положају сведочи, између осталог, случај у вези са објављивањем његове стручне књиге *Ретки кожне болести* (1951) поводом које га је острашћено напао Александар Костић чланком *У одбрану нашеј језика, у Медицинском гласнику* 1952, обрушавајући се колико на Ђорићеве кованице и језик у поменутој књизи, толико и на његову личност. Несумњиви значај Ђорићеве књиге на пољу дерматологије остаје након тог напада у сенци, а читав случај и полемика завршава се на суду части Српског лекарског друштва, изрицањем укора Ђорићу због „недостojног начина вођења стручне полемике“. Интересантно је поменути да у Ђорићеву одбрану устаје једино Станислав Винавер, који је и сам осетио немилост режима у том периоду, чланком под насловом *Линџивистица код лекара*, у којем ће закључити: „Тако су др. Милоша Ђорића и осудили без саслушања“ (в. Бедов 2013: 36–40).

држава Хрватска. Исте године у новембру, као шеф Кожног одељења Опште државне болнице у Београду, одбио је да потпише *Ајел српском народу*. Након тога га хапси Гестапо и два месеца проводи као талац у Бањичком логору.⁷ Његова супруга Босиљка Михајловић умрла је 1942. и Ђорић неизвесне дане окупације проводи сам у стану у Скерлићевој улици. О том периоду сведочи једна белешка Бранка Лазаревића у *Дневнику једноћа никога*, где у запису од 30. децембра 1945, дајући неку врсту „парастоса овој нашој књижевности“ и говорећи о томе колико их је побијено, колико их је умрло од природне, а колико од грађанске смрти и колико их је који ћуте, Лазаревић бележи, поред низа имена, и име доктора Ђорића који ћути у поменутој Скерлићевој улици (ЛАЗАРЕВИЋ 2007: 270–271). По завршетку Другог светског рата, решењем Министарства народног здравља Србије, у зиму 1946. године Ђорић је премештен из Београда у Ниш и постављен за шефа Кожно-венеричног одељења Опште болнице.⁸ У Београд који је морао не својом вољом да напусти те 1946, вратиће се симболично тек 1975. године, када је по сопственој жељи сахрањен на Новом гробљу – жељи у којој се може препознати чежња за престоницом, али и одјек неправде који га је тиштао.

С друге стране, унук Јована Ристића, угледног српског државника и некадашњег књажевског и краљевског намесника, највећи део времена немачке окупације проводи у Врњачкој Бањи у санаторијуму свог таста доктора Драгутина Живадиновића,⁹ склоњен од рата¹⁰ и од страха окупације,

⁷ На седници шефова и примаријуса Опште државне болнице у Београду, поводом прочитаног *Ајела српском народу*, Ђорић је објаснио због чега не може да потпише апел који су осим њега и још једног колеге потписали сви присутни. Због тога, уочи 5. новембра ухапсио га је Гестапо и све до 14. децембра 1941. остао је као талац у Бањичком логору.

⁸ Проговориће Ђорић људски на састанку Српског лекарског друштва, као да је знао за ову Лазаревићеву белешку, већ почетком 1946. и за то проговарање – због отвореног показивања нетрпељивости према послератном режиму – искусиће „блажу казну“ премештаја у Ниш (в. Бедов 2013: 13–41).

⁹ „Вила ’Живадиновић’ подигнута је 1929. године у самом центру Врњачке Бање. То здање, инспирирано француском архитектуром треће деценије 20. века, сматрало се једним од најлуксезнијих и најрепрезентативнијих објеката у Врњачкој Бањи. Дух градског западноевропског живота унели су родитељи Шеве Ристић, жене Марка Ристића – доктор Драгољуб Живадиновић и његова супруга Десанка, као првобитни власници те виле“ (Ђукић Перишић 2012: 372).

¹⁰ Постоји сведочанство Радослава Грујичића, иследника Специјалне полиције за време немачке окупације о хапшењу Марка Ристића са групом комуниста у Крушевцу, због помагања народноослободилачке борбе тј. локалног партизанског одреда на Гочу. Према том сведочанству, Ристић је пуштен и спасен логора на интервенцију митрополита Јосифа (Џвијовића), пријатеља Ристићевог таста и његовог залагања код Милана Недића, који је, према сведочењу, ослободио Ристића, уз образложење: „без обзира на његову кривицу, он је унук нашег највећег политичара Јована Ристића“. Узгред, Грујичић бележи и детаље истраге, уз примедбу да се Ристић држао „кукавички“ симулирајући болест, а да је одмах 1944, у текстовима у *Полицији*, показао незахвалност према онима који су га спасили, оцењујући да такав гест није био „ни господски ни човечански“ (Глигоријевић 2009: 153–156).

уз породицу и пријатеље,¹¹ да би док ратна дејства још нису ни била у потпуности окончана, већ 1944. године проговорио у свима најважнијим гласилима. Гласније и енергичније него што би могло бити оправдано, у тешком и несигурном времену одвећ динамичног успостављања нове комунистичке власти, која је журила да се разрачуна са својим неистомишљеницима, односно са свима којима је могла да се прикачи одредница „издајника“ – Ристићево иступање остаје као својеврсно сведочанство колико о приликама, толико и о карактеру.¹²

Посматрајући само оне прилоге из тог времена које је сам Ристић желео да сачува објављујући их 1946. у публикацији под симболичним насловом *Смрт фашизму – слобода народу* (Ристић 1946), бирајући на тај начин оно што ће карактерисати његов јавни ангажман, може се констатовати да је у периоду од 5. новембра 1944. до 1. маја 1945, објавио девет текстова у *Политици*, *Борби* и *Гласу Јединственој народно-ослободилачкој фронти Србије*.¹³

Оно што је одредило поменуте текстове, свакако је одсуство Ристићевог учешћа у рату и заузимање арбитерске позиције, са које самоиницијативно, док рат још није званично завршен, позива на обрачун са тзв. „издајницима“ партизанске ослободилачке борбе. Задржавајући исту матрицу која подразумева величање комунистичке партије, упућивање на речи њених челника, почев од Јосипа Броза, преко Милована Ђиласа, Коче Поповића и Пека Дапчевића, позив на даљу борбу, односно на обрачун са свима онима који су из било ког разлога посматрани као „непријатељи“ – а то су у првом реду домаћи грађански интелектуалци – оно је што поред жестине карактерише безмало све Ристићеве иступе. Константа свих тих иступа свакако је интерпретација мржње као нечега што је потпуно прикладно када је у питању идеолошки „непријатељ“.

Те иступе репрезентују свакако два најпознатија текста. Први је чланак *Смрт фашизму – слобода народу* (Ристић 1944а), у којем поред залагања за

¹¹ У поменутој књизи Жанета Ђукић Перишић забележиће да је Иво Андрић 1941. из Београда, отишао у Врњачку Бању у санаторијум Ристићевог таста, где се дружио са Марком Ристићем и његовом супругом, Светиславом и Даром Мародић и са Бранком Бранисављевићем. О приликама у којима су проводили то време, сведочи Миодраг Б. Протића, који се сећа сусрета са Андрићем у Врњцима, чији је изглед – бели капут, сиве панталоне, брижљиво обријано лице и зачешљана коса – одавао господство, у друштву са Марком и Шевом Ристић... (Ђукић Перишић 2012: 372).

¹² Дискутабилно је тумачење Миодрага Б. Протића да је Ристић чланке у *Политици* 1944. године, у којима се обрушава на грађанске интелектуалце, написао једино и искључиво „из страха од смрти и жеље да сачува живот“, не би ли „предухитрио своје смакнуће пре смакнућа оних 105 интелектуалаца, много мање ’кривих’ од њега“ – страха проистеклог због оптужбе Јосипа Броза у тексту у *Пролећеру* 1939, у којем је Ристић жигосан због пријатељства са „париским троцкистом и буржоаским дегенериком Бретоном“ (в. Протић 2000: 542–544).

¹³ Интересантно је приметити да се Ристић оглашава месец дана пре познатог програмског чланка *За мач и за ћеро* – позива књижевницима да учествују у „обнови земље и културе“, који 1. децембра објављује у *Борби* Радован Зоговић (1944).

сачињавањем „два огромна историска инвентара: инвентар моралне лепоте (несебичности, хероизма и свести) и инвентар страхоте и срамоте“, које сугерише „свету дужност“ свих који су под окупацијом гледали „изблиза издајство и грозу, лаж и злочинства“ да са своје стране допринесу да „на кривце, издајнике и разбојнике, крвнике сопственог народа“ падне „једина праведна – немилосрдна казна“ и страстеног залагања за потпуно уништење „издајничке реакције“ (Ристић 1944а) – нарочито поражава Ристићев доживљај слободе, у којем се може читати оно што је унеколико обележило рани период комунистичке власти, а то је свакако специфичан однос према српској историји.¹⁴ Извесне спекулације о Ристићевом учешћу у достављању података новој власти постоје, остаје отворено питање колико су поуздане, али његов текст оцењен је у потоњим годинама као својеврсна потерница, која је симболично означила почетак прогона и обрачуна са неистомишљеницима,¹⁵ званично обзнањен на насловној страни *Полиџике* 27. новембра 1944. године списком 105 особа стрељаних одлуком Првог корпуса Народно-ослободилачке војске Југославије.¹⁶ Као потврда тога може се посматрати и други његов текст, штампан већ наредног дана у истом листу *Заједно су ѿишли у смрти они који су заједно ѿишли у злочин* (Ристић 1944б), у којем се тај списак амнестира недвосмисленим поздрављањем саопштења Војног суда Првог корпуса НОВЈ о суђењу ратним злочинцима у Београду, и давањем јасног одговора на постављено питање ко је још уз „немачке крвнике“ крив за злочине: „Злочин је један и недељив, и одговорност за њега једна и недељива. И казна таква мора да буде“ (Ристић 1944б). Иако у овом чланку Ристић не наводи ниједно име, задовољивши се констатацијом да су у смрт пошли заједно они који су пошли у злочин,¹⁷ више је него речито наглашавање да се заједно „у том шљаму издаје и ратних злочинстава, налазе и они које је до јуче Београд сматрао својим угледним грађанима, и који су се

¹⁴ Ристићево разматрање слободе биће осветљено у контексту анализе пародије.

¹⁵ На пример, Жанета Ђукић Перишић Ристићеве текстове означава као „потерницу“, али инсистирањем на тези да је вероватно пријатељство са Ристићем утицало на то што Андрић „није дошао у опасност да оде оним путем којим су нетрагом нестали многи представници предратне власти“ – у извесном смислу као да ублажава тежину његових поступака (Ђукић Перишић 2012: 422). С друге стране, то што је Ристић „благосиљао погромашки списак на смрт осуђених суграђана-неистомишљеника“, за Горану Раичевић је недвосмислено и потпуно разоткривање његовог карактера, који је идентичан и када је у питању уплив на судбину Милоша Црњанског и једно активно бављење бившим „пријатељем“ током којег ће Ристић открити „своју праву природу денунцијанта што гази по лешевима умрлих пријатељстава, не знајући, да сахрањује и себе“ (Раичевић 2021: 227).

¹⁶ Међу стрељанима, као „народни непријатељи и ратни злочинци“ били су између осталих Светислав Стефановић, Бранко Поповић и други. Многи су осуђени на служење казне и лишени грађанских права и части... (Саопштење... 1944: 1–2).

¹⁷ Ристић ће ипак бити прецизан наводећи следеће: „Недићеви министри и агенти специјалне полиције, окружни начелници и потказивачи, чланови преког суда Српске државне страже и Пећанчеви четници, генерали и агенти Гестапоа, професори универзитета и жандарми, носиоци Карађорђевог звезда и Дражини кољачи...“ (Ристић 1944б: 1).

наметали као елита српског народа“, а које је тај исти народ почео већ да уништава „непогрешивом руком своје правде“ (Ристић 1944б: 1).

После последњег објављеног чланка из поменуте брошуре у мају,¹⁸ лето 1945. провешће Ристић „бдијући“¹⁹ над рукописом Андрићеве *Травничке хронике*, током припреме романа за штампу, који ће се појавити у издању Државног издавачког завода Југославије, да би се убрзо исте године отиснуо у дипломатске воде намештењем на месту југословенског амбасадора у Паризу, а нешто касније заузео и функцију председника државне Комисије за културне везе са иностранством, која је пружала немали ауторитет и друштвени утицај.

* * *

Торићева ненасловљена пародија настала је, судећи по догађајима које помиње, између 1952. и 1954. године, будући да разматра Ристићеву улогу у покретању часописа *Сведочанства* чијих је 17 бројева изашло током 1952. године,²⁰ прилог није могао настати раније. С друге стране, 1954. године Ристић

---

¹⁸ И у осталим текстовима из те године Ристић је неумољив. Од глорификације Јосипа Броза у тексту *Тито и Србија* (Ристић 1944в), кампања за даљу „безгрешну“ и „свету“ борбу, жигосање „издајника“ уз помињање „лудог хегемонистичког сна о ’Великој Србији“¹⁸, преноси се и у наредни текст *Издајник Дража Михаиловић и његови фашистички саучесници* (Ристић 1944г), у којем је акценат на недељивости злочина „које су хитлеровци вршили“ и „покоља“ четника Драже Михаиловића, припадника „поживинчене армије хитлеровске смрти“. Позив на линч је константа готово свих Ристићевих текстова из тог времена, а на овом месту ће први пут, после уопштене осуде београдских дама и господе, почети и поименце да осуђује, између осталих Драгишу Васића, Слободана Јовановића... називајући све оне који истину неће да признају „саучесницима тога злочина, коме у гнусоби нема равна, дакле моралним кривцима“. Домаћа издајничка реакција и осуда старог режима такође је предмет чланка из наредне године *На дан двобојњице смрти Веселина Маслеше* (Ристић 1945а) у којем је слободи извојеваној од стране партизана супротстављена „александровско апсанска“ држава и „кундачко-агентски режим“ уз готово рефренски позив за неумољивошћу према „свима саучесницима у оном огромном комплексу фашистичких злочина чија је једна од жртава био и Веселин Маслеша“. У тексту *Дело и смрт Ивана Горана Ковачића* (1945б) отићи ће Ристић за корак даље, тражећи да књижевна критика и „друге духовне делатности“ буду „војујуће“ и „оруђе борбе и оружје у борби“. И у чланцима *Петар Добровић* (1945в), *Црвеној армији* (1945г) и *Празник животи* (1945д), неће Ристић одустати од жигосања „издајничке реакције“, величања мржње и освете и позивања на непрекидну борбу како никада више „сенка издајничке прошлости неће моћи пасти“ на бољу будућност коју треба изградити.

¹⁹ Израз ће употребити Жанета Ђукић Перишић (2012: 425–426), правећи грешку у тврдњи да је Ристић био директор Државног издавачког завода Југославије. На месту директора у то време налазио се Александар Вучо (о томе сведочи и његов потпис на издавачком уговору: Архив САНУ, Лични фонд Иве Андрића, 69–71, Уговори: Просвета, Свјетлост, Државни издавачки завод Југославије, јануар–новембар 1945), а Ристић је пре одласка у Париз био главни уредник у поменутом заводу.

²⁰ Први број појавио се 22. марта 1952, последњи, седамнаести број појавио се 1. новембра 1952. године.

објављује *Три мртва њесника*, књижицу у којој „сахрањује“ Растка Петровића, Пола Елијара и Милоша Црњанског. С обзиром на чињеницу да је Ђорић очито пратио догађаје на књижевној сцени тог времена, тешко да би пропустио прилику да такав догађај и још један, у сваком смислу недоличан Ристићев гест,²¹ не провуче кроз своју пародијску призму. Дакле, по свему, његова пародија вероватно је исписана пре 1954. године.

Пародија у целости гласи:

Марко Ристић књишки Гаван
Кајмакчалан мрзи славан,
јер у рату, као Морлак,
заузео на јуриш – Торлак!

А на крају прошлог рата,
Марко поче да барата,
ко да беше мало жртве,
он затражи главе мртве!

Сад покрену „Сведоч – анства“:
у тој речи разна „ан – ства“,
због проклетог оног „ан“,
дијалектички је пл – ан:

Било проза, било стих,
све је „l’an“, l’an an sich!
Паметнији кмет од села,
то је жижа свих начела!

Часопис тај „Сведочанства“
прочу се због свог „ан – ства“,
било проза, било стих:
све је „l’an“ an an sich.

Марко опет сад кидише,
„да не буде мржње више“,
нове побра он ловоре:
мртва уста не говоре!

Да, рећи је врло лако:
Марко ради наопако,
сад овако сад онако,
ради зло и наопако!²²

²¹ Узгред, у најновијим разматрањима то Ристићево дело означено је као „најнеморалнији памфлет српске литературе“ (Раичевић 2021: 227).

²² Пародија се чува у рукописној оставштини („Марко Ристић...“, Р 1315, Архива Милоша Н. Ђорића, Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Одељење посебних фондова, Народна библиотека Србије, Београд).

Судећи по алузијама које прави на почетку, нема сумње да је Ристићева „кампања“ из 1944. и 1945. године – вероватно у првом реду на страницама *Полијике*, веома добро позната Ђорићу. Ристићево тражење „мртвих глава“ односи се по свему на помињане чланке из 1944. *Смрт фашизму – слобода народу* и *Заједно су пошлели у смрт они који су заједно пошлели у злочин*, на чију тежину је указано.²³ Али, стихови: „Марко опет сад кидише, / да не буде мржње више“, директна су алузија на текст Марка Ристића *Да мржње више не буде* објављен 1952. у *Сведочанствима* (1952а), као део полемике изазване Крлежиним прилогом *На гробу Петра Добровића* (1952), донетим на насловној страници првог броја часописа. Ова полемика имала је немали одјек у јавности и може се претпоставити да је била непосредни повод за настанак пародије, те се са тог аспекта пародија може посматрати као до сада непознати прилог познатој полемици која је у сваком смислу обележила појаву *Сведочанства*, а донекле и утицала на њихову судбину.

Сви аспекти поменутог полемике одавно су осветљени, поготово у контексту новопокренутог часописа (в. Пековић 1986: 126–128), али да би се схватиле Ђорићеве алузије, његов доживљај самог спора и Ристићеве улоге коју тај спор открива, неопходно је подсетити се најважнијих детаља. Наиме, Крлежин прилог, тј. фрагмент из дневника од 14. марта 1946, садржи најблаже речено провокативне литерарно уобличене асоцијације његовог доживљаја српске престонице – живих и мртвих људи – који у његовој интерпретацији постају синоними садашњости и прошлости виђене на начин за који је тешко одредити да ли је последица манирске надмености и презира или срачунатости на озбиљнију провокацију,²⁴ на коју реакција није изостала. У том смислу занимљив је текст Марка Ристића под поменути

²³ На Ристићеву достављачку улогу коју осветљавају нови извори упућује, између осталих и Горана Раичевић (2021: 227). Ради се о белешци генерала Јефта Шашића, дугогодишњег шефа КОС, који Ристића означава као сарадника ОЗНЕ, наводећи тачан списак имена које је Ристић као „добар познаваоц прилика у Београду“ дао служби (видети: Цветковић 2019: 123–125). Тешко је не запитати се да ли се у Београду оног времена знало за такву Ристићеву улогу и да ли је у том случају Ђорићева алузија на „мртве главе“ знатно тежа, а одлука да о свему томе остави запис – ипак храбар гест?

²⁴ У опису одласка на гроб Петра Добровића на београдском гробљу, Крлежа није најпре своје импресије о изгледу града, излога са јефтним играчкама и књижарама које су „исто тако јефтине“, мувама по изложеним „мезелуцима“, да би преко описа цркве на гробљу у којој гледа у „балетну, плавокосу фигуру Христову над облацима, као над каквом тортом од слатког снијега“, прешао на асоцијације које у њему изазивају бронзане бисте официра палих „бранећи отаџбину“, у Албанији 1915, код Лапова 1941... које провирују из својих кутија „гротескно, харлекински“. Све то је увод за, у најмању руку, неумесан осврт, најпре на генерала Милоша Васића, чији је гроб за Крлежу „црно, блиставо крило мртве чавке“, са „патетичним натписом: „Освајач Кајмакчалана“ и присећање на његову оптужбу из 1913, по којој је Крлежа „аустријска шпијунчина“, а потом и на читаву плејаду српских државника: Николу Пашића „са глупо стилизованом брадом“, Милана Сршкића, Василија Грђића, Војислава Маринковића... Своје импресије Крлежа завршава скаредним описом погребња у којем су извргнути руглу сви сегменти тог обичаја (1952: 1–2).

насловом, који се појављује као пропратна реакција на коментар Крлежиног текста из пера Миодрага Јанићијевића.²⁵ Наиме, Јанићијевићев одговор Крлежи – уз оптужбу за увередљиву слику Београда коју даје и циничан однос према прошлости – тумачи и оцењује Марко Ристић, иако на Крлежином списку кроз шетњу београдским гробљем, први гроб „на најотменијем мјесту, мраморни обелиск“, припада Ристићевом деди, и уз одредницу „прво-разредно грађанско гробље из ере просперитета обреновићевског“, служи Крлежи да спонтано пређе на „еру“ владавине Александра Карађорђевића – помињањем гробова најзначајнијих државника тог времена (Крлежа 1952: 2).²⁶ Објављивање „Левантинчевог“ напада на Крлежу Ристић тумачи потребом да се обелодани „лоше кајмакчаланско штиво“ које по њему оличава менталитет „малограђански, лицемеран, шовинистички, сплеткаршки и низак“, док само писмо оцењује као симптом и „неизбежно наслеђе из недавних александровских и великосрпских времена“ које је „инфективно жариште“ друштвеног „организма“. Упињући се да одрекне Крлежином тексту било какву злонамерност, „увређеним Србима“ који су се осетили побуђени да бране „угрожену част Београда“ Ристић поручује „да се застиде пред том гримасом слатког православља, која је искривила црте њиховог лица“, не либећи се да Јанићијевићев одговор оцени као „глуп и перфидан, расплинут и јадан, блебетава, и подмукао“. Уз сматрање да је потребно „бранити и Југославију и Србију од великосрба и ’родољуба“ (Ристић 1952а: 5–6), драстично је и Ристићево изједначавање генерала Васића, са генералима Петром Живковићем, Миланом Недићем и Дражом Михаиловићем.²⁷

За разумевање Ђорићевих алузија у пародији, још два текста ове полемике значајно је поменути, јер се из њих види како су *Свегочансџива* и њихова уређивачка политика били дочекани у јавности. Јанићијевић у свом одговору Ристићу – *Мржње није ни било* (1952б), открива идентитет и веома прецизно уочава разлоге Ристићевог гнева и мржње, који су у супротности

²⁵ Јанићијевић, који тек касније открива свој идентитет, најпре потписан као „Левантинац“, свој одговор, тј. реакцију на Крлежин текст послао је уз писмо самом Крлежи, јер редакције београдских часописа наводно нису хтеле да тај одговор објаве, да би Крлежа и писмо и текст уступили редакцији *Свегочансџива*, која су све публиковала уз Ристићев пропратни текст и под заједничким насловом „Да мржње више не буде“.

²⁶ Јанићијевић веома прецизно тумачи Крлежине алузије и његов цинизам усмерен према „прошлости и вечности“, уз провокативно питање „до када ћемо се ми клањати и подригивањима и разноразним мартовским киселим штуцањима наших књижевних великана и њихове квази литерарне испљувке ударати на прве странице наших листова и часописа“ (Јанићијевић 1952а: 5).

²⁷ Коментаришући „Левантинчеве“ политичке наклоности, који је текст потписао карактеристичним „смрт фашизму – слобода народу“, Ристић бележи да би му боље одговарало да је своје писмо: „завршио формулом ’За Краља и Отаџбину!’, формулом у којој појам отаџбине има логично, баш онај смисао који му је, по дефиницији, морао давати не само генерал Васић него, исто тако логично – да останемо при генералима – и Петар Живковић, Милан Недић или Дража Михаиловић“ (Ристић 1952а: 5).

са насловом текста. Ти разлози су виђени у Ристићевој потреби да одбрани *Сведочансџава* од јавног мњења, а затим да одбрани Крлежу као свог пријатеља²⁸ и његову „мизантропску и мрзовољну прозу“, терминологијом која служи да утера страх у кости и „револверским штивом“ које је заправо озбиљна политичка претња. За целу полемику значајан је и Ристићев текст *Pro domo sua* (1952б), као сведочанство о реакцији јавности на саму полемику, али и о томе да је појава *Сведочансџава* изазвала низ критика и поделила културну јавност.²⁹ Симптоматично је и Ристићево набрајање претњи у анонимним реакцијама на поменути чланак *Да мржње више не буде*, а инсистирање на погрдним именима којима је називан – „изрод и бестидник“, који „пљује на проливену крв српских јунака“, „продана душа“ и „удбашко-дворски монополски повлашћени надреалистички књижевник“, који је „узео на себе улогу плаћеника иза бусије, доушника“, „кукавица, полтрон, безобразник и циник“... – граничи се са у најмању руку са мазохистичким поривом. Подводећи ипак све то под становиште „великосрпско и расистичко“ оних који та писма пишу, Ристић ће и овде остати доследан када је у питању тзв. борба „против шовинизма“ и „реакционарних тежњи“, наглашавајући да је уређивачка политика и само постојање часописа *Сведочансџава* – „оруђе у борби против ’најсавременијег’ облика контрареволуције“ (Ристић 1952б: 3).

Када се све сагледа, постају јасне Ђорићеве алузије које се односе на часопис *Сведочансџава* и на поменуту полемику, али је важно нагласити и да саме полемике није било, покретачи часописа и уредници, као и уређивачка политика обзнањена у првом броју,³⁰ јасна идеолошка обојеност и сам концепт *Сведочансџава*, нису могли имати Ђорићеве симпатије, што је читљиво из

²⁸ Тих година, блискост са Крлежом, због његовог политичког и друштвеног утицаја, многи су користили за учвршћивање сопствене политичке позиције, па су његови доласци у Београд били прилика да се та „блискост“ демонстрира. На пример, према тврдњи Борислава Михајловића, у књижевним круговима се сматрало да „Ристић Крлежу, кад овај дође у Београд, нерадо дели са другима, сматра га својом лично својином, а себе његовим намесником за источни, пашалучки део Балкана“ (Михајловић 2019: 351).

²⁹ Погрде, замерке и негодовања која прате *Сведочансџава* од њиховог првог броја, за Ристића су просто нешто што прати часопис „као мрмљање за спас душе наше забринутих богоугодних душобрижника, као њуџорење у својој новогробљанској слаткоправославној осетљивости увређених задушних баба, али богоми и као нешто гласније анонимно епистолярно крештање кајмакчаланонидних, да не кажем левантинских великосрпских рецидивиста“ (Ристић 1952б: 3).

³⁰ Не треба ићи даље од уводног текста *Уз њрви број* у којем се може прочитати: „Да би наше стваралаштво могло одразити и изразити велике историске преображаје нашег друштва, да би уметничком сугестивношћу речи, боје, облика или звука могло евоцирати моралну и људску величину титовског подвига наше земље, да би, једном речи, могло одговорити висини својих социјалистичких задатака, оно мора да нађе своје место и своју слободну оријентацију у сложеном процесу развитка људске културе.“ (Бихаљи-Мерин и др. 1952: 1), а који потписују Ото Бихаљи-Мерин, Оскар Давичо, Милан Дединац, Ели Финци, Душан Матић, Марко Ристић, Александар Вучо – да би било јасно да све то Ђорићу није могло бити блиско.

његовог разматрања симболике коју наглашава поигравањем самим називом часописа.³¹

Такође, занимљиво је сагледати опаску о Ристићевој мржњи Кајмакчалана, која је свакако инспирисана потезањем Кајмакчалана у самој полемици, али та опаска за Ђорића има и шире значење. Ристићев доживљај нечега што симболише попрште најжешћих борби на Солунском фронту 1916, изузетно херојство и страдање Срба и чињеницу да су српски војници после изгнанства први пут ступили на своју земљу освајањем Кајмакчалана који су звали Капија слободе – за Ђорића је итекако морао бити увредљив. С друге стране, Ристићева, у најмању руку непримерена интерпретација слободе пласирана нешто раније у чланку *Смрти фашизму – слобода народу* из 1944,³² из које се чита потпуно брисање и непризнавање заслуга и жртава за освајање слободе у претходном светском рату, засигурно је у Ђорићевим очима било својеврсно светогрђе. Утолико и одредница „књишки Гаван“ као алузија на Ристићево порекло и друштвени статус, али и на његову грубост и бездушност,³³ затим поигравање речима Морлак/Торлак³⁴ које

³¹ Иако је одлука о покретању часописа донесена са највиших партијских места у сагласју са „демократизацијом“ социјалистичког уређења, значај часописа у контексту извесног ослобађања од наметнутог догматизма било је могуће одмерити знатно касније, док је тај значај Ђорићу, у времену у ком је писао пародију, природно био непознат. Чак ће и одличан познавалац и тумач прилика у књижевном животу тог времена, Николај Тимченко, доносећи податке о начину покретања часописа, релацији *Књижевне новине – Сведочанства* и полемикама које су одражавале разлике у схватању књижевности тзв. „модерниста“ и „реалиста“, закључити да – и поред значаја часописа на плану отворености за различита становишта, неговања дијалога, залагања за стваралаштво ослобођено идеолошког баласта и извесног окретања ка европској култури – „начин на који су покренута *Сведочанства* показује да се значај овог листа исцрпљује на домену књижевног живота и идеологије и да за естетику ипак нема превелико значење“ (Тимченко 2006: 94).

³² Ристићево разматрање слободе видљиво је у констатацији да „ми стварно слободни никада нисмо били, а после ове језиве три и по године двоструког робовања, ми који смо живели под терором хитлеровске окупације и српског фашизма, ми морамо слободу тек да учимо, и тек да заслужимо. Ми јој још нисмо дорасли, ми је још нисмо достојни.“ (Ристић 1944а: 1). Занимљиво би било упоредити тај доживљај слободе, са Ђорићевим, насталим после преживљене епидемије пегавог тифуса, повлачења преко Албаније и суочавања са смрћу које је искусио као медицинар на острву Видо...

³³ „Гаван м. пеј. врло богат човек, велики богаташ (по Гавану, бездушном богаташу и тврдици из нар. предања)“ (Вулинић и др. 2007: 180). Мало је вероватно да се ова одредница односи на Ристићево књижевно дело, али треба истаћи да су његове надреалистичке преокупације и припадност групи оних који су по сваку цену наметали насилно мењање традиционалних културних модела, Ђорићу – који у свом књижевном изразу не нагиње новим радикалним токовима међуратне српске књижевности – морали бити одбојни.

³⁴ Ако бисмо прихватили да је Ђорић под *морлацима* подразумевао неверништво, однарођеност, имало би смисла прихватити тумачење по којем је *џорлак* онај који торла, тј. размеће се. Обе речи имају свакако погрдно значење („Морлаци м. мн. [према итал. *Morlacco* од нгрч. *Moroblachos* Црни Влах] пеј. Власи, сељаци; назив за Далматинце и Приморце словенског порекла“; „торлак, који се неосновано хвали, размеће; хвалисавац, разметљивац“ (Клајн – Шипка 2006: 794, 1249).

сугеришу његово освајање одређене позиције у новом друштву, служе Ђорићу да наслика обресе Ристићевог моралног профила.

Тај профил употпуњен је нарочитом критиком новог режима и идеје на којој је почивао, идеје – испоставиће се – врло брзо злоупотребљене од стране појединаца и партијских моћника. У том сегменту пародије вештом игром речи Ђорић упућује на наслов у своје време забрањиваног и популарног романа *L'an 2440*, који је написао француски писац Луј-Себастијан Мерсије крајем 18. века, у освит Француске револуције – једно од првих дела научне фантастике (тј. утопијске фантастике) – који доноси слику Париза неколико векова у будућности и у свему суштински измењен друштвени поредак.³⁵ Када се узме у обзир симболика овог романа, јасно је да Ђорић гађа идеју новог социјалистичког концепта, коју калемљењем немачког израза *an sich* у значењу *на себе, за себе*,³⁶ осветљава из оног угла који ће тек будућност потврдити у потпуности. Да би потцртао Ристићев пример у датом контексту стиховима: „паметнији кмет од села / то је жижа свих начела“ – Ђорић је заправо непогрешив у представљању положаја који је Ристић заузимао најпре пореклом, а потом и сопственим „заслугама“ и залагањем, али и јасном сугестијом да је тај и такав положај неупитан, а уверење у односу на то – багателна роба.

Када се све сагледа, готово пророчки звуче завршни стихови Ђорићеве пародије о томе да је оно што Ристић ради „зло и наопако“. Међутим, оно што је заправо најупечатљивија слика остављена о Марку Ристићу, сажето је у стиховима који гласе: „нове побра он ловоре: / мртва уста не говоре!“ Них би било сувишно коментарисати, иако је вероватно да ће конкретан повод за настанак тих стихова остати непознаница за све осим за Ђорића који их је самоуверено исписао, али свакако исписани у том времену они значе и опомену и усуд који ће тек наступити, усуд у потпуности исказан квалификацијом из наших дана, о човеку који је у једном времену кројио књижевну политику и судбину књижевника – квалификацијом која гласи: „некрофил српске литературе“ (РАИЧЕВИЋ 2021: 232).

³⁵ Роман *L'an 2440*, један је од најконтроверзнијих романа 18. века. У роману је описана авантура човека који, након бурне расправе са пријатељем филозофом о неправди Париза, заспи и нађе се у Паризу неколико векова у будућности. Мерсијеов јунак бележи све што му се допада у футуристичком Паризу: реорганизован правосудни систем, одсуство монаштва, свештенства, војске, просјака, проституције; непостојање ропства, пореза, самовољних хапшења, неморала... Оцењен као прекретница у еволуцији утопијске фантастике, роман је тумачен у складу са просветитељском филозофијом Жан-Жака Русоа и утопијском фикцијом Френсиса Бекона (*Нова Ајлантида*). Као француском ђаку, добром познаваоцу француске књижевности и преводиоцу, ово дело је Ђорићу морало бити добро познато.

³⁶ Управо израз *an sich* употребљава Ристић у тексту „Pro domo sua“ (19526, 3), када наравоученије из народне приповетке „Свијету се не може угодити“ покушава да примени на уређивачку политику *Сведочансћава*...

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Вуланић, Милица и др. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Бедов, Драгана. *Сујон и Уздах: дело и књижевна судбина Милоша Н. Ђорића*. Београд: Алтера, 2013.
- Бихаљи-Мерин, Ото и др. Уз први број. *Сведочанства* I/1 (1952): 1.
- Глигоријевић, Мило. *Емигранци*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Ђорић, Милош Н. *Реквирирани мојиви*. Д. Бедов и И. Обрадовић (прир.). Београд: Народна библиотека Србије, 2019.
- Ђукић Перишић, Жанета. *Писац и њрича: сиваралачка биографија Иве Андрића*. Нови Сад: Академска књига, 2012.
- Зоговић, Радован. За мач и за перо. *Борба* IX/17 (1944): 1.
- Јанићијевић, Миодраг. Одговор „Левантинца“. *Сведочанства* I/3 (1952а): 5.
- Јанићијевић, Миодраг. Мржње није ни било. *Сведочанства* I/4 (1952б): 8.
- Клајн, Иван, Милан Шипка. *Велики речник сивраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- Крлежа, Мирослав. На гробу Петра Добровића. *Сведочанства* I/1 (1952): 1–2.
- Лазаревић, Бранко. *Дневник једнога никога: први део (1942–1946)*. Д. Пувачић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Михалловић, Борислав. *Аутиобиографија – о друјима*. Београд: Контраст, 2019.
- Пековић, Ратко. *Ни рай ни мир: панорама књижевних јолемика 1945–1965*. Београд: Завод за издавачку делатност „Филип Вишњић“, 1986.
- Протић, Миодраг Б. *Нојева барка*, 2. Београд: Српска књижевна задруга, 2000.
- Раичевић, Горана. *Ајон и меланхолија: живој и дело Милоша Црњанскога*. Нови Сад: Академска књига, 2021.
- Ристић, Марко. *Смрт фашизму – слобода народу*. Београд: Просвета, 1946.
- Ристић, Марко. Смрт фашизму – слобода народу. *Политика* XLI/11806 (1944а): 1.
- Ристић, Марко. Заједно су пошли у смрт они који су заједно пошли у злочин. *Политика* XLI/11829 (1944б): 1.
- Ристић, Марко. Тито и Србија. *Глас Јединствене народно-ослободилачкога фронтга Србије* III/9 (1944в): 1.
- Ристић, Марко. Издајник Дража Михаиловић и његови фашистички саучесници. *Политика* XLI/11844 (1944г): 1.
- Ристић, Марко. На дан двогодишњице смрти Веселина Маслеше. *Политика* XLII/12006 (1945а): 5.
- Ристић, Марко. Дело и смрт Ивана Горана Ковачића. *Политика* XLII/11868 (1945б): 6.
- Ристић, Марко. Петар Добровић. *Политика* XLII/11904 (1945в): 6.
- Ристић, Марко. Црвеној армији. *Борба* X/48 (1945г): 2.
- Ристић, Марко. Празник живота. *Борба* X/106 (1945д): 9.
- Ристић, Марко. Да мржње више не буде: одговор на одговор једнога нашег ’Левантинца’ Мирославу Крлежи. *Сведочанства* I/3 (1952а): 5–6.

Ристић, Марко. Pro domo sua. *Сведочанства* I/7 (1952б): 3.

Саопштење Војног суда Првог корпуса НОВЈ о суђењу ратним злочинцима у Београду. *Полиџика* XLI/11828 (1944): 1–2.

Тимченко, Николај. *Књижевности и дојма: година 1952. у српској књижевности*. прир. Јован Пејчић. Београд / Лесковац: Српска књижевна задруга / Задужбина „Николај Тимченко“, 2006.

Цветковић, Срђан. *Између срца и чекића: ликвидација народних непријатеља 1944–1953*. Београд: Службени гласник, 2019.

Dragana Ž. Bedov

MARKO RISTIĆ AS A PARODY HERO – OR ONE VIEW OF A CONTEMPORARY

Summary

An unpublished parody of Marko Ristić preserved in the manuscript legacy of Miloš N. Đorić, most likely written at the beginning of the 1950s, today is a testimony on the circumstances not only of literary life but a wider context, shedding light on an ancient discussion from the pages of a newly started journal *Svedočanstva* from 1952, which marked not only the beginning of the publication of the journal but to an extent its fate. On the other hand, the parody is a testimony on the public engagement of Marko Ristić in the years following the Second World War, created at the time when Ristić's "literary politics", which often played a part in the writer's destiny, was in full swing. The currency of Đorić's parody is obvious considering the fact that it corresponds to contemporary assessments and qualifications concerning Ristić's known acts and performances.

dbedov@yahoo.com